

61–62-darslar. INTERNET VA RAQAMLI DUNYO

1. "Raqamli izlar" haqida nimalarni bilasiz?
2. Internet olamidagi raqamli izlar orqali shaxs axloqiga baho berish mumkinmi?

Tamaddunning dastlabki davrlarida odamlar oddiy bilim va ko'nikmalardan qoniqish hosil qilgan. Davrlar o'tib, axborotga bo'lgan talabning ortishi turli qurilmalarning paydo bo'lishiga sababchi bo'lgan bo'lsa, axborotlarni qayta ishlashning zamonaviy usul va vositalari ishonchli axborot manbalaridan foydalanish, ularni qayta ishlashni avtomatlashtirish imkonini yaratdi. Bugungi axborot davrida har qanday jamiyatda axborot hamisha mamlakat taraqqiyotining ko'zgusi, kishilar tafakkuri va siyosiy saviyasining shakllanishida asosiy vosita bo'lib kelmoqda.

Axborotlashgan jamiyat a'zolari aksariyatining faoliyati zamonaviy kommunikatsiya texnologiyalari hamda axborot almashinuvining xilma-xil vositalari asosida amalga oshirilayotgan axborotni ishlab chiqish, saqlash, qayta ishlash va amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan jamiyatdir.

Jamiyatni axborotlashtirish jarayoni uning har bir a'zosiga o'z ehtiyojlariga ko'ra ma'lumot olish imkonini beradi. Shaxs katta hajmdagi axborotga ishlov bera olishi uchun zamonaviy qurilma va texnologiyalarda ishlay olish bilan bir qatorda muayyan axborot madaniyati darajasiga ega bo'lishi zarur. Axborotlashgan jamiyatga o'tish munosabati bilan mavjud tushunchalar qatoriga **axborot madaniyati** tushunchasi ham kirib kelmoqda.

Axborot madaniyati deganda, kompyuter texnologiyalaridan xabardorlik, axborotni qabul qilish, qayta ishlash va uzatishning zamonaviy texnik vositalari va usullaridan maqsadli ishlarni amalga oshirish yo'lida foydalanish ko'nikmalarining mavjudligi nazarda tutiladi. Boshqacha aytganda, shaxs axborot madaniyatining asosiy ko'rsatkichlari quyidagilar bilan belgilanadi:

- turli texnik qurilmalar (telefon, kompyuter va h. k.) va kompyuter tarmoqlaridan foydalanish ko'nikmalari;
- axborot texnologiyalari (masalan, ofis dasturlari, grafik muharrir va h. k.)ni o'zlashtira olish qobiliyatlari;
- davriy nashr yoki elektron axborot vositalari yordamida ma'lumot olish qobiliyati (masalan, biror gazeta yoki jurnal veb-saytini ochish va tanishish);
- ma'lumotlarni tushunarli shaklda taqdim etish, undan samarali foydalanish;
- axborotni qayta ishlash yoki unga ishlov berishning turli usullarini bilish;
- turli ko'rinishdagi axborotlar bilan ishlay olish.

MA'LUMOTLAR BAZASI VA MBBT HAQIDA TUSHUNCHA

Raqamli texnologiyalarning afzallik jihatlariga zid ravishda, ulardan noto'g'ri va bemaqsad foydalanish nafaqat o'zimiz, balki butun jamiyat uchun tuzatib bo'lmas salbiy oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli ham bugungi kunda har bir foydalanuvchi raqamli savodxonlikka ega bo'lishi zarur.

Raqamli savodxonlik deganda, ijtimoiy javobgarlik chegarasidan chiqmagan holda, raqamli texnologiya va Internet resurslaridan xavfsiz, samarali foydalanish uchun zarur bilim, ko'nikma va malakalar to'plami tushuniladi.

Raqamli savodxonlik quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

- **axborot savodxonligi**: ma'lumotga bo'lgan ehtiyojni aniqlash, zarur ma'lumotlarni topish va qiyoslash, ularga to'g'ri baho berish va kerakli ma'lumotdan samarali foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- **kompyuter savodxonligi**: kompyuter qurilmalari, ular funksional vazifalarini bilish va unda ishlash; kompyuter, uning tashqi qurilmalari hamda dasturlardan samarali foydalanish, papka va fayllarni mustaqil boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- **media savodxonlik**: mediakontent mazmuni, uning manbalari va multimedia hujjatlarini shakllantirish tillarini bilish, axborotni qayta ishlashga qaratilgan qurilma va usullardan foydalana olish, yangi multimedia texnologiyalarini bilish va ularni baholay olish, mediamatnlarni tanqidiy qabul qilish;
- **kommunikativ savodxonlik**: raqamli aloqa vositalari, ular orqali muloqot qilish madaniyati, o'ziga xos xususiyatlarini bilish, kommunikatsiya vositalaridan foydalana olish, raqamli muhitda aloqa etikasi va me'yorlariga rioya qilish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- **texnologik innovatsiya**: zamonaviy texnologiyalar rivojlanish tendensiyalari hamda texnologik innovatsiyalar afzalliklarini bilish, turli gadget va ilovalar bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'lish.

Raqamli texnologiyalar hamkorlikda faoliyat yuritish uchun juda keng imkoniyatlarni taqdim etish bilan birga, ma'lum ma'noda foydalanuvchilar va jamiyat uchun turli xil xavfli vaziyatlarni yuzaga keltirishi ham mumkin. Deylik, Twitter, Facebook yoki TikTok kabi tarmoqlarda sinfdoshingiz, do'stingiz yoki tanishingiz to'g'risida qoldirilgan xabar yoki videoqator uchun boshqa foydalanuvchilar o'zlarining ijobiy yoki salbiy fikr va munosabatlarini bayon etdi. Mazkur xizmat imkoniyatlari shu xabar yozilgan xeshtegni uzoq yillar davomida saqlab turishi, yillar o'tsa-da, qidirish imkoniyati ishga tushirilganda, bir necha yillar ilgari qoldirilgan o'sha ma'lumotni, u kim tomonidan nashr etilganini ko'rish mumkin. Bu, o'z navbatida, "qahramoningiz" keyingi hayotiga salbiy ta'siri etishi mumkin.

Shunday ekan, hamma Internet va raqamli dunyoda o'zini qanday tutish, boshqalar bilan

MA'LUMOTLAR BAZASI VA MBBT HAQIDA TUSHUNCHA

qanday munosabatda bo'lish, odob, axloq va qadriyatlarni saqlash lozimligini bilib olishi shart.

Raqamli etiket (odob-axloq qoidalari) – raqamli qurilma va texnologiyalardan foydalanishda o'zini axloqli, mas'uliyatli tutish va to'g'ri muomala qilish. Bu esa shaxs raqamli reputatsiya (obro')sini, ya'ni u haqdagi salbiy yoki ijobiy ma'lumotlarni shakllantirishga yordam beradi. Har qanday katta yoki kichik aybni oshkor qiluvchi ma'lumot foydalanuvchiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Shu boisdan, begonalarga shaxsiy ma'lumotlarni ko'rsatmaslik uchun profil sozlamalarida cheklovlar o'rnatish, boshqalarga zarar yetkazish ehtimoli bo'lgan ma'lumotlarni yuklamaslik, Internet har bir foydalanuvchisining intellektual mulk huquqlarini saqlash zarur.

Shu bilan birga, yaxshi raqamli foydalanuvchi sifatida Internetga joylashtirilgan yomon xabar, sharh, behayo rasm va videolarni tarqatmaslik kerak. Qoldirilgan post, sharh, rasm yoki videolar boshqa shaxslarni sharmandali holatga tushirib qo'yishi mumkinligini unutmaslik zarur. Bunday post va nashrlardan voz kechish lozim.

Axloqli bo'ling

Mualliflik huquqining buzilishiga yo'l qo'ymang. Mualliflik huquqi bilan himoyalangan materiallardan muallif ruxsatisiz foydalanmaslik lozim. Yuqori axloqli raqamli shaxs sifatida Internetdan audio, video, rasm va fayllarni yuklab olishda ehtiyot bo'lish kerak.

Eng yaxshilarini bo'lishing. Internetda ma'lumotlarni boshqalar bilan bo'lishish maqsadida almashish yaxshi. Ammo ma'lumot almashishdan avval shu mavzu bo'yicha yetarli bilimga ega bo'lish kerak. Taqdim etiladigan ma'lumot to'g'ri va aniq bo'lishi lozim. Bundan tashqari, taqdim etilayotgan ma'lumotning Internetda mavjud emasligini, shuningdek, shov-shuvga sabab bo'luvchi yoki odamlarni bezovta qiluvchi mavzularga oid emasligini tekshirish kerak.

Hurmatda bo'ling

Maxfiylikni hurmat qiling. Boshqa yaxshi raqamli foydalanuvchilar ham shaxsiy so'z erkinligiga ega ekanligini tushunish, umumiy rasm, hujjat, fayl va boshqa ma'lumotlarni

OLTI QOIDALAR

- **Internetdagi xatti-harakatlaringiz ijobiy bo'lsin;**
- **Internetda boshqalar siz bilan yaxshi munosabatda bo'lishni istasangiz, ular bilan ham shunday munosabatda bo'ling;**
- **qabul qilish va rad etishni o'rganing;**
- **abadiy qolishini istamagan narsalaringizni tarmoqqa joylashtirmang.**

MA'LUMOTLAR BAZASI VA MBBT HAQIDA TUSHUNCHA

boshqalar bilan bo'lishishda maxfiylikka rioya qilish, muallif rozilgisiz ma'lumotlarni boshqalarga taqdim etmaslik kerak.

Xilma-xillikni hurmat qiling. Turli guruh va jamoa forumlarida ishtirok etuvchi shaxslar bilimi, tajribasi, dunyoqarashi, madaniyati kabi jihatlarning xilma-xilligini hurmat qilish zarur.

Mas'uliyatli bo'ling

Kiberjinoyatdan saqlaning. Internetda amalga oshirilgan har qanday haqorat, kamsitish, qo'rqituvchi xatti-harakat, mish-mish va tahdidlar, jabrlanuvchi shaxsiy ma'lumotlarini tarmoqqa joylashtirish hamda masxara qilish

kiberjinoyat hisoblanadi. Kimnidir xafa qilish yoki hijolatli vaziyatga tushirish niyatida amalga oshirilgan kiberjinoyat bir necha bor takrorlanishi mumkin. Internetdagi bunday jinoyatlar jabrlanuvchiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday harakatlar raqamli izlar yordamida kuzatilishini UNUTMANG!

Trollardan ogoh bo'ling. Internet troll – suhbatdoshlariga “yoqmaydigan” narsalarni yozuvchi, virtual muloqotda janjallashuvchi, mojaro chiqaruvchi, hammaning e'tiborida turish uchun hamisha kimnidir yomonlab, uning adashganligini fosh qilib turuvchi kishi. Trollar ko'pincha arzimagan bahona yoki hech bir sababsiz boshqalarni Internet orqali haqorat qilishga urinadi. Shu boisdan, Internetda odamlar o'rtasida keskin tus olgan munozara, blog va forumlarda aslo ishtirok etmaslik va shaxsiy munosabatlarni bildirmaslik kerak.

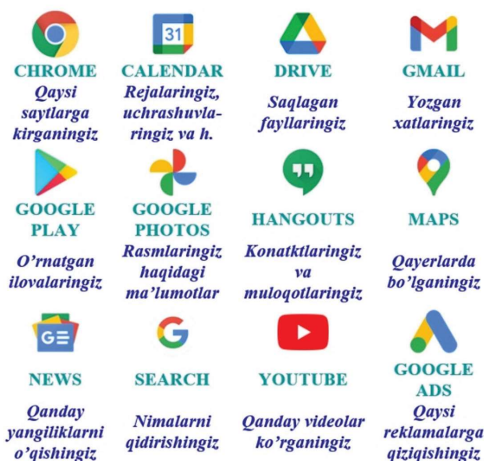
Raqamli texnologiyalar (Internet, ijtimoiy tarmoq, onlayn o'yin, multimediya va mobil telefonlar)ning inson kundalik hayotiga kirib kelishi u haqida hamma narsani, jumladan, ta'til yoki oilaviy tadbirlarda tushgan rasmlaridan tortib, ism-familiyasi, tug'ilgan sanasi, joriy vaqtdagi manzili va shaxsiy kompyuteri identifikatsiya raqami (ID)ga oid ma'lumotlardan xabardor **raqamli makonda** yashashga majbur qilmoqda.

Raqamli izlar smartfon, planshet, kompyuter kabi zamonaviy qurilmalar yordamida raqamli makonda amalga oshirilgan har qanday hatti-harakatlar natijasida to'planib boradigan ma'lumotlardir. Bu ma'lumotlar o'chirilgandan keyin ham yana paydo bo'laveradi. Raqamli izlar **passiv** va **faol** turlarga ajratiladi.

Faol raqamli izlar foydalanuvchi ongli ravishda, o'z ixtiyori bilan Internet tarmog'ida qoldirgan ma'lumotlar asosida hosil bo'ladi. Masalan, Facebook, Instagram, Twitter kabi ijtimoiy tarmoqlarga ma'lumot va xabarlarni joylashtirish, ularni o'zgartirish, veb-saytlarda ro'yxatdan

Google

SIZ HAQINGIZDA NIMALARNI BILADI?

MA'LUMOTLAR BAZASI VA MBBT HAQIDA TUSHUNCHA

o'tish uchun shakl (forma)larni to'ldirish, brauzer talabiga binoan qurilmaga cookie fayllarni o'rnatishga rozilik berish, turli veb-sayt yoki mobil ilovalardagi yozishmalar, blog postlar, muhokamalarga sharhlar, petitsiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun berilgan. ovozlar va "like"lar sizning faol raqamli izingizning bir qismi sanaladi.

TAYANCH TUSHUNCHALAR

- **Raqamli izlar** (ingl. *Digital footprint*) – ma'lum bir shaxs Internet, raqamli qurilmalardagi faoliyati to'plami. U global tarmoqda "kiber soya", "elektron iz" yoki "raqamli soya" deb ham ataladi. Ular veb-sahifalarni ko'rish natijasida ortda qoldirilgan va cookie-fayllar shaklida saqlangan ma'lumot hisoblanadi.

Passiv raqamli izlar foydalanuvchi qidiruv tizimlari va onlayn platformalarda tasodifan, bilmagan holda qoldirgan ma'lumotlari asosida hosil bo'ladi. Masalan, ogohlantirishsiz qurilmalarga cookie fayllarni o'rnatuvchi veb-saytlarga kirish, joylashuvni aniqlaydigan geolokatsiya ilovalaridan foydalanish, Internetga "kirib-chiqish", qurilmaning IP-manzili yoki tashriflar tarixi asosida passiv raqamli izlar hosil bo'ladi.

Raqamli izlar asosida, ya'ni foydalanuvchi qanday saytlarga kirishi, qanday joylarga borishi, uni nimalar

qiziqtirishi, nimalarga to'lov qilishi, qanday insonlar bilan do'stlashishiga oid kuzatuvlar asosida ma'lumotlar to'planadi, tahlil qilinadi va foydalanuvchi virtual qiyofasi – elektron raqamli portreti shakllantiriladi.

Raqamli izlardan bank, sug'urta kompaniyalari va reklama beruvchilar foydalanuvchining to'lov qobiliyati, ish beruvchilar chuqur bilimga ega ekanligi va muloqotga kirishuvchanligini, maxsus xizmatlar esa siyosiy qarash va nizolarga moyilligini baholash uchun foydalanadi.

Xuddi shuningdek, firibgarlar ham raqamli izlarni kuzatishi, undagi ma'lumotlardan turli g'arazli niyatlarni amalga oshirishda foydalanishi mumkin.

Demak, Internetga ulangan va undan foydalangan har bir kishi raqamli izga ega bo'lishi mumkin ekan. Raqamli izlar Internetdan ko'p foydalanish natijasida "kengayib" boraveradi. Brauzer sozlamalarida tashriflar tarixi, cookie fayllar va sayt ma'lumotlari, avtomatik to'ldiriluvchi (parollar, to'lov usullari, manzillar) ko'plab ma'lumotlar saqlanishi mumkinligini ko'rish mumkin.

Brauzerdan tashqari, raqamli izlarning aksariyati dasturlar joylashgan serverlarda saqlanadi. Ularni o'chirish uchun serverlarga kirish huquqiga ega bo'lish, shuningdek, ularning qanday ishlatilishini nazorat qilish lozim. Shu boisdan, Internetdagi olib borilgan faoliyat haqidagi ma'lumotlarni o'chirishga harakat qilinsa ham, raqamli izlar saqlanib qolaveradi. Raqamli izlar Internetdan to'liq yo'q qilinishiga hech kim kafolat bera olmaydi. SHU SABABLI HAM INTERNETDAN FOYDALANISH VAQTIDA JUDA EHTIYOT BO'LISH

MA'LUMOTLAR BAZASI VA MBBT HAQIDA TUSHUNCHA

KERAK! Barcha onlayn harakatlar Internetda ham, kompyuter, planshet, smartfon kabi qurilmalarda ham o'z izini qoldiradi. Undan esa foydalanuvchi, uning joylashuvi, qurilmasi kabi foydalanish tafsilotlarini aniqlash uchun foydalanish mumkin.

Bugungi kunda axborot, kontent va resurslarning haddan tashqari keng va turli-tuman to'plami mavjud. Ayniqsa, Internetda ularning aniqligi, ishonchliligi va qiymatlari turlicha. Bundan tashqari, bu ma'lumotlar turli shakllar (matn, tasvir, statistik ma'lumot, elektron yoki bosma shakl)da mavjud bo'lib, ularni turli axborot manbalaridan olish mumkin.

Axborot manbasi, odatda, ijtimoiy ahamiyatga molik (ya'ni keng ommaga qiziqarli va kerak) axborotlar egasi bo'lmish shaxs yoki tashuvchi hisoblanadi.

Hozirda, ko'pchilik Internet-resurslaridan foydalanishi hech kimga sir emas.

Internet katta hajmdagi axborotdan foydalanish, axborot mahsulotlarini ishlab chiqish, kontentlar yaratish va ularni takomillashtirish imkoniyatini beradi. Tarmoqdagi ma'lumotlar ishonchliligini tekshirish siz kabi foydalanuvchi tomonidan amalga oshiriladi. Agar manbada ishonchlilikning quyidagi belgilari mavjud bo'lsa, u holda bu manba *ishonchli ma'lumot manbayi* hisoblanadi:

- 1) *resurs muallifi*. Resursning birorta ro'yxatdan o'tgan elektron ommaviy axborot vositasi yoki tashkilot rasmiy manbasidan olinganligi;
- 2) *bo'g'lanish uchun muallif kontaktlari*. Muallif bilan bog'lanish uchun kontakt ma'lumotlari (manzil yoki uning QR-kodi, telefon raqami, elektron pochta manzili)ning berilganligi;
- 3) *axborot manbalari*. Axborot olingan manba (sayt, nashr, adabiyot) yoki manba muallifining aniq ko'rsatilganligi;
- 4) *resursning aniqligi*. Resurs ma'lumotlarining aniq faktlar bilan asoslanganligi;
- 5) *ma'lumotning taqdim etilish sifati*. Manba (matn, rasm, sxema va hokazo)larning aniq, sifatli ko'rinishi, matn va gipermurojaatlarning bexato yozilganligi;
- 6) *resursning maqsadi*. Ma'lumotlarning asosiy maqsadi faktlarni yoritishga qaratilganligi (fikr bildirishdan, reklama yoki e'tiborni tortishdan farqli o'laroq);
- 7) *ma'lumotlarning dolzarbligi*. Resurs ma'lumotlarining muntazam ravishda yangilanganligi.

Internetda mavjud har qanday ishonchli ma'lumot manbayini bir zumda nusxalash yoki ko'chirib olish mumkin. Boshqa shaxs asari yoki undagi fikrlarni (manba yoki muallif haqida ma'lumot bermasdan) o'ziniki qilib ko'rsatish yoki taqdim etish *plagiat* (lot. *plagio* – o'g'irlyayman) hisoblanadi. Bunga jiddiy axloqiy huquqbuzarlik sifatida qaraladi. Ommaviy foydalanish uchun ochiq bo'lgan manbalardan foydalanilganda yoki iqtiboslar keltirilganda, plagiatdan qochish uchun albatta manba muallifi yoki manbaga havola

MA'LUMOTLAR BAZASI VA MBBT HAQIDA TUSHUNCHA

ko'rsatilishi shart. Elektron pochta ma'lumot manbayiga ega bo'lishning yana bir usuli hisoblanadi.

Elektron pochta va Internetdan foydalanishda nimalarga e'tibor berish lozim?

Xavfsiz paroldan foydalaning! Xavfsiz parolni yaratish uchun tasodifiy tanlangan 3–4 ta so'z, turli belgi va raqamlardan foydalaning. Masalan, "To'g'ri!Javob5Topshiriq&Masala" ko'rinishidagi parolni eslab qolish oson, lekin uni buzib kirish qiyin. Shaxsiy ma'lumotlarni elektron pochtaga yuklamang.

Ochilgan veb-sayt va havolalarga diqqatli bo'ling! Havola "qayerga olib borishi"ni bilishingizga ishonch hosil qiling, URL-manzilning siz tashrif buyurmoqchi bo'lgan veb-sayt bilan bir xilligini tekshiring. Veb-saytlar hamda elektron pochta ishingiz tugaganidan so'ng, akkauntingiz uchun "Chiqish" funksiyasidan foydalaning.

Zarurat bo'lmasa, maxfiy ma'lumotlarni bo'lishmang! Internet yordamida ma'lumot almashish oson va tez bo'lsa-da, siz ma'lumot bo'lishmoqchi bo'lgan veb-saytni tanlashda juda ehtiyot bo'ling. Tashrif buyuriladigan har bir veb-sayt uchun doima bitta elektron pochta manzilidan foydalanishga, elektron pochtaga doimiy ravishda spam-xatlar yuborilishiga sabab bo'lishi mumkin.

Shubhali elektron pochta xabarlarini ochmang! Agar elektron pochta xabarlarida quyidagilar aniqlansa, ularni aslo ochmang:

- noma'lum yoki shubhali elektron pochta manzillaridan yuborilgan bo'lsa;
- shubhali bo'lmasligi uchun juda ham tiniq va yaxshi ko'rinadigan bo'lsa;
- maxfiy ma'lumotlar so'ralgan bo'lsa;
- bajariluvchi fayllar yuborilgan bo'lsa;
- grammatik va imlo xatolarga ega xabarlar bo'lsa.

Shubhali dastur yoki qo'shimchalarni yuklab olmang! Agar elektron pochta xabarini kim yuborganligi noma'lum bo'lsa, u holda xabarga biriktirilgan fayllarni hech qachon yuklab olmang. Sizga biror tanishingizdan xabar va unga biriktirilgan fayl keldi, ammo siz undan hech qanday fayl kutmayotgan bo'lsangiz, bunday fayllarni ochmang. Tanishingiz ham xakerlik hujumiga uchragan va bilmagan holda sizga ham virus yuborgan bo'lishi mumkin!

Imkon qadar ikki bosqichli autentifikatsiyadan foydalaning! Ikki omilli autentifikatsiya kimdir sizning hisobingizga faqat foydalanuvchi nomi va paroli yordamida kirishiga to'sqinlik qiladi. Ikki bosqichli autentifikatsiya faqat login va parolingiz yordamida foydalanuvchi hisob qaydlaringizga kirishining oldini oladi. Buning o'rniga, foydalanuvchi hisob qaydlariga kirish uchun ikkinchi omil (odatda, fizik qurilmalar, masalan, telefon) kerak bo'ladi. Bu esa sizning hisob qaydlaringizni faqat sizning telefoningizga kira oladigan (sizga yuborilgan xavfsizlik kodini bilish uchun) kam sonli foydalanuvchilargina

MA'LUMOTLAR BAZASI VA MBBT HAQIDA TUSHUNCHA

buzishi mumkinligini anglatadi.

Ijtimoiy tarmoqlarda do'stlaringiz ro'yxatini saralang! Do'stlar ro'yxatidan begona yoki tasodifiy odamlar joy olishiga yo'l qo'ymang. Shaxsiy ma'lumotlaringizni keng ommaga taqdim etishdan o'zingizni tiying. Har qanday rasm yoki videoni yuklashdan oldin shaxsiy ma'lumotlar oshkor qilinishi natijasida qanday darajadagi xavflar paydo bo'lishi mumkinligini o'ylab ko'ring. Ijtimoiy tarmoqlarga yuklangan rasm, video yoki fayl, o'chirib tashlangan taqdirda ham, serverda saqlanishini unutmang! Ijtimoiy tarmoqlarda ro'yxatdan o'tishda, murakkab parollardan foydalaning. Notanish shaxslarga tahdidli xabar yubormang. Agar suhbatdoshingiz qo'pollik qilsa, u holda suhbat va yozishmalarni darhol to'xtating. Siz uchun notanish onlayn do'stlar bilan hech qachon uchrashuv tashkil qilmang, chunki u siz uchun xavfsiz inson bo'lmasligi mumkin. Internetda inson qanchalik samimiy bo'lishidan qat'i nazar, ular o'zlarining aslida kimligini yashirishi mumkinligini unutmang.

Wi-Fi tarmog'ida xavfsiz ishlang! Login va parollaringizni umumiy Wi-Fi tarmoqlari orqali yubormang. Shuningdek, umumiy Wi-Fi tarmoqlari yordamida ijtimoiy tarmoq va elektron pochta uchun ro'yxatdan o'tmang. Telefoningizdagi "Wi-Fi tarmog'iga avtomatik ulanish" funksiyasini o'chirib qo'ying.

Kiberhujumga qarshi kurashing! Xabar yuboruvchi shaxs bilan ziddiyatga bormang, qo'pol va haqoratomuz xabarlariga javob bermaganingiz ma'qul, shuningdek, tarmoqda "bezorilik" qilmang. Aks holda siz Internetda salbiy raqamli iz qoldirishingiz mumkin. O'z virtual obro'yingiz va qadr-qimmatigingizni saqlang. Tajovuzkor akkauntinga taqiq o'rnating, ya'ni bunday tarmoq foydalanuvchisini bloklang.

Fishingga qarshi kurashing! Akkauntingizni muntazam ravishda tekshirib turing. Agar akkauntingiz "buzilgan"ligini sezsangiz, uni darhol bloklang. Xavfsiz saytlardan foydalaning. Brauzerdan "Parolni saqlash" funksiyasini o'chiring, kompyuter va mobil qurilmalarda murakkab parollardan foydalaning.

AMALIY FAOLIYAT

	Topshiriqlar
1-topshiriq. Test savollariga javob bering.	
	Raqamli izlarni qoldirmaslik uchun nima qilish kerak? a) ijtimoiy tarmoqlardan foydalanmaslik; b) raqamli qurilmalardan umuman foydalanmaslik; c) buning iloji yo'q; d) boshqalarning qurilmalaridan foydalanish.

MA'LUMOTLAR BAZASI VA MBBT HAQIDA TUSHUNCHA

	Raqamli izlarni boshqarishni nimadan boshlash lozim? a) keraksiz ma'lumotlarni olib tashlash; b) ijtimoiy tarmoqlardagi profilni "yaxshilash"; c) shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish; d) buning ilojisi yo'q.
	Uch nuqta o'rniga kerakli atamani qo'ying: ... – smartfon, planshet, kompyuter kabi zamonaviy qurilmalar yordamida raqamli makonda amalga oshirilgan har qanday xatti-harakat natijasida to'planib boradigan ma'lumotlar.
	2-topshiriq. Berilganlar misolida o'z xatti-harakatlaringizni Internet va raqamli dunyo odob-axloq qoidalari (raqamli etiket)ga ko'ra tahlil qiling va baholang, ya'ni Internet reputatsiya (nom)ngiz va raqamli izingizga baho bering.
	1) avval kimgadir yozgan bir nechta elektron pochta xabarlaringiz; 2) ijtimoiy tarmoqlarga joylashtirgan postlaringiz; 3) youtube.com saytida oxirgi vaqtlarda ko'rgan videolaringiz.
	3-topshiriq. Jadval tegishli kataklariga raqamli dunyoda muloqot qilish borasidagi fikrlaringizni yozing.
	4-topshiriq. Internet tarmog'idan "O'zbekiston Respublikasi aholisi" to'grisida ma'lumot oling va uning ishonchli yoki ishonchsiz manba ekanligini aniqlang.

Raqamli dunyoda muloqot qilishning ijobiy tomonlari	Raqamli dunyoda muloqot qilishning salbiy tomonlari
Elektron pochta	
Ovozli muloqot	
Matn almashish	
Video muloqot	

MA'LUMOTLAR BAZASI VA MBBT HAQIDA TUSHUNCHA

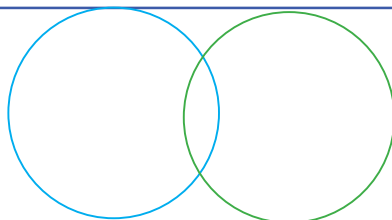
SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Axborotlashgan jamiyat qanday jamiyat hisoblanadi?
2. "Axborot madaniyati" nima? Inson axborot madaniyati qanday ko'rsatkichlar bilan belgilanadi?
3. Faol va passiv raqamli izlar bir-biridan qanday farqlanadi?
4. Deylik, yaqinda ijtimoiy tarmoqda tanishgan do'stingiz bilan tortishib qoldingiz. U sizga tarmoq orqali tahdid qilishni boshladi. Bunday vaziyatda siz qanday yo'l tutasiz?
5. Yaxshi raqamli fuqaro bo'lish uchun siz nimalar qilishingiz kerak? Hayotiy misollar orqali tushuntiring.
6. Ishonchli ma'lumot manbayiga ega bo'lish uchun nimalarga e'tibor berish kerak?

UYGA VAZIFA

1. Kompyuter savodxonligi va kommunikativ savodxonlikning umumiy hamda o'ziga xos xususiyatlarini Venn diagrammasida ifodalang:

**Kompyuter
savodxonligi**

**Kommunikativ
savodxonlik**

2. Ijtimoiy tarmoqda ulashish uchun o'zingiz haqingizda birorta voqeani bayon qiling. Bayonda xavfsizlik qoidalari hamda raqamli etiketga roiya qildingizmi?
3. Faoliyatlarni quyida berilgan toifalarga ajrating:
 - 1) ijtimoiy tarmoqlarda xushmuomala bo'lish;
 - 2) profilda yashash manzili va telefon raqamini ko'rsatish;
 - 3) shubhali xabarlarini ochish va ularni do'stlarga yuborish;
 - 4) elektron aloqa vositalari orqali ta'qib, haqorat va tahdid qilish;
 - 5) o'zi haqidagi ma'lumotlarni yashirish;
 - 6) antivirus dasturini muntazam yangilab turish;
 - 7) raqamli dunyoda turli tahdidlarga uchraganda, unga so'zsiz "javob" qaytarish.

Xavfli

Xavfsiz

4. Xavfsiz parollarga misollar keltiring.
5. Shaxsiy elektron pochtingizga kelgan xabarlar bilan tanishib chiqing. Ular ichida shubhali elektron pochta xabarlar mavjud yoki mavjud emasligini aniqlang. Mavjud bo'lsa, nega shubhali ekanligini asoslang.